

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Періодичне видання

Наукові записки

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 1

ТЕРНОПІЛЬ
2007

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 1. – 259 с.

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
від 22 травня 2007 р. (протокол № 9).

Головний редактор

Іван Зуляк - доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Микола Алексієвець - доктор історичних наук, професор
Лев Баженов - доктор історичних наук, професор
Петро Брицький - доктор історичних наук, професор
Олександр Добржанський - доктор історичних наук, професор
Степан Качараба - доктор історичних наук, професор
Павло Коріненко - доктор історичних наук, професор
Микола Литвин - доктор історичних наук, професор
Віктор Савенко - кандидат історичних наук, доцент
Борис Савчук - доктор історичних наук, професор

Рецензенти:

Юрій Макар - доктор історичних наук, професор
Богдан Трофим'як - доктор історичних наук, професор

Літературний редактор:

Олександра Грабовська

У збірнику праць викладачів історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та інших вузів України друкуються матеріали оригінальних досліджень, що охоплюють широке коло проблем історії України, української історичної біографістики, всесвітньої історії, методики викладання історії, джерелознавства й історіографії, історії культури, а також уміщено методологічні проблеми наукових досліджень, рецензії та огляди.

Для науковців, краєзнавців, викладачів, аспірантів та студентів і тих, хто цікавиться історією України та зарубіжних країн.

УДК 937

Олександр Шама

АНТИЧНИЙ ПОЛІС, ХРИСТІЯНСТВО І ПАДІННЯ ЗАХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Античний поліс, однією з форм якого була і Римська імперія, засновувався на принципі колективізму, що, серед іншого, вимагав зречення громадянином особистих інтересів на користь держави і його обов'язкову участь в державних справах і релігійних культах. Християнство, заборонивши своїм послідовникам служити імперії і відправляти політеїстичні культи (в т.ч. з міркувань "спасіння душі"), підважило самі основи античного поліса, що, зрештою, привело Західну Римську імперію до загибелі.

За Аристотелем, державою суть "спілкування подібних між собою людей з метою досягнення можливо кращого життя" [1, с. 603]. Держава має таку ж саму природу, як і інші форми співжиття людей, – сім'я, рід, поселення, але просте об'єднання людей "заради потреб життя" ще не створює держави. "Держава – це не спільність місця проживання, вона не створюється з метою попередження взаємних образ або заради зручностей обміну. Звичайно, всі ці умови повинні бути в наявності для існування держави, але навіть і за наявності їх всіх, разом взятих, ще не буде держави; вона з'являється тільки тоді, коли утворюється спілкування між сім'ями і родами заради благого життя, з метою досконалого і самодостатнього існування... яке... полягає в щасливому і прекрасному житті" [1, 461–462]. Таким чином, "благі, щасливі і прекрасні життя" є тією "надметою" людської спільності, яка перетворює її на державу, або та "форма", яка, поєднуючись з "матерією", створює державу як цілість [Пор.: 2, с. 161].

Будучи завершенням сім'ї і поселення, держава є "продуктом природного розвитку". Ця ж "природа", як твердить Арістотель, "в усіх людей вселила прагнення до державного спілкування", завдяки якому людина і стала "істотою політичною". Той, "хто живе в силу своєї природи, а не внаслідок випадкових обставин, поза державою, той є або надлюдиною, або істотою, недорозвиненою у моральному відношенні". Таким чином, життя в державі відповідає "природі" людини, а значить, "людина, що знайшла своє завершення у державі, – найдосконаліше з творінь, і, навпаки, людина, що живе поза законом і правом, займає найжалюгідніше місце у світі" [3, с. 446–467].

Якщо взяти до уваги, що "за своєю природою держава уявляється певною множинністю" [1, с. 404], тобто складається з великої кількості людей, то "можливо, у кожній з них, взятій окремо, і міститься певна частка добродетельності і здорового глузду", але, "коли ці люди об'єднуються, то з багатьох утворюється ніби одна людина, в якій багато і рук, багато і ніг, багато і сприйнять, так само стоїть справа і з характером, і з розумінням" [1, с. 464]. З цього випливає, що окремо взята людина (тобто особа) є або "надлюдиною" (божеством), або "істотою, недорозвиненою у моральному відношенні", тобто "твариною". Тільки одержавши своє завершення у державі, людина стає "найдосконалішим з творінь". Це означає злиття всіх в "одну людину", або "державне тіло", тобто самоусвідомлення особою самої себе не як індивіда (Арістокла або Гая), а як "громадянина". Коли яка-небудь держава доб'ється цього, тоді вона досягне стану самодостатності, – а саме це і є її метою, завершенням і найвищою досконалістю [3, с. 466].

Існує декілька типів державного устрою, тобто, за визначенням Арістотеля, – "порядку державного управління" [2, с. 466]. "Монархічний принцип, – пише філософ, – вимагає для свого здійснення такої народної маси, яка за своєю природою покликана до того, щоб віддати управління державою представнику якого-небудь роду, який підноситься над нею своєю добродетельністю. Аристократичний принцип вимагає також народної

маси, що здатна, не поступаючись своєю гідністю вільно народжених людей, віддати правління державою людям, покликаним до цього завдяки їх доброчесності... При здійсненні принципу політії народна маса, будучи в стані і підкорятися, і володарювати на основі закону, розподіляє посади серед заможних людей у відповідності з їх заслугами" [1, с. 455].

Хоч люди і різняться між собою (одні за своєю природою – вільні, інші – раби, одні – заможніші, інші – бідніші [3, с. 471]), однак держава вимагає наявності "маси", тому найкращий державний устрій буде мати така "маса", в якій відмінності між індивідами зведені до мінімуму. "Якщо виходити з природного... складу держави, – говорить Арістотель, – неминуче слідує, що держава, складена з середніх людей, буде мати і найкращий державний устрій" [1, с. 508]. Цю обставину повинен враховувати і "законодавець", якому слід "з самого початку надати державі такого устрою, щоб не виникало потреби вдаватися до... лікування" [1, с. 473]. "Лікування" в цьому випадку – остракізм, тобто "вигнання" (а по суті – знищення) осіб, здійснюване з міркувань "загального блага". Однак, оскільки люди далекі від ідеальної "усередненості", то не може відразу виникнути й ідеальний устрій, в силу чого "остракізм" цілком оправданий з точки зору "загального блага", тобто тієї "чистої форми", до якої прагне держава Арістотеля.

Як бачимо, основний принцип "ідеальної держави" Платона – злиття особистості з державою – цілком актуальний і для "реальної держави" Арістотеля. Можна припустити, що все розмаїття устроїв античних держав теж має в своїй основі "масу", що означає підпорядкованість громадянина своєму полісу; і від того, який встановився "порядок в володінні посадами" [1, с. 490] в даній місті-державі, сутність громадянина не мінялася. Ось як цю сутність пояснює французький філософ-просвітитель Жан Жак Руссо: "Людина-громадянин – це лише дробова одиниця, залежна від знаменника, значення якої полягає в її відношенні до цілого – до суспільного організму. Хороші суспільні установи – це такі, що найкраще вміють змінити природу людини, забрати в неї абсолютне існування, щоб дати їй відносно, вміють перенести її Я в спільну одиницю, так що кожна окрема людина вважає себе вже не єдиною, а частиною одиниці і відчуває тільки в своєму цілому. Громадянин Риму не був ні Гаєм, ні Луцієм: це був римлянин: навіть батьківщину він любив заради батьківщини" [4, с. 29].

З позиції "громадянина", таким чином, навіть імперський устрій Пізнього Риму – цілком природне породження античного полісу. Тоді знамениті формули Ульпіана, включені пізніше в Дігести Юстиніана, які все Середньовіччя приваблювали королів і князів видінням "абсолютної" влади ("Те, що вирішив принцепс, має силу закону..."; "...Те, що імператор постановив на письмі і підписав або наказав едиктом... є законом" [5, с. 34, 35]), були тільки розвитком принципу остракізму, якому підлягав і сам імператор.

Тим не менше, устрій імператорського Риму був найдосконалішою формою, якої міг набути античний поліс. Французький історик Н.Д. Фюстель де Куланж (1830–1889) писав, що "жодна держава в світі не володіла, в крайньому випадку, зовнішньо, таким струнким розвитком... бюрократичної системи" [6, с. 707]. У IV–V ст., в період занепаду і загибелі, державні установи Риму діяли так само ефективно, як і раніше, природа і методи здійснення імператорської влади не змінились і ніщо не говорило про її юридичне і навіть реальне політичне послаблення. Не можна було сказати ні про посилення жорстокості законів, ні про погіршення звичаїв, ні про якусь особливу економічну кризу. Однак, як твердить Фюстель де Куланж, простежувався "занепад соціальної енергії", який полягав в тому, що: 1) ніхто не бажав захищати батьківщину; 2) ніхто не брав активної участі в політичному житті; 3) чиновники втратили авторитет; 4) надзвичайно посилилась знать, особливо земельні магнати [6, с. 708]. Інакше кажучи, ніхто більше не хотів бути громадянином полісу. Той наріжний камінь, на якому будувався античний поліс, – людина повинна бути насамперед громадянином, а вже потім "Гаєм або Луцієм" – зникла, і саме це визначило кінець Античності.

Фюстель де Куланж пояснює цю світоглядну кризу "потребами душі, що непомірно розрослись і підкорили свідомість і совість" [6, с. 708]. Слова Ісуса Христа: "...Не турбуйтеся для душі вашої, що вам їсти і що вам пити, ні для тіла вашого, в що одягтися" [МатФ., VI, 25] і "Я ж прийшов порізати чоловіка з батьком його, дочку з її матір'ю і не-

вістку зі свекрухою її" [МатФ., X, 35], а також апостола Павла: "Не кажіть неправди один на одного, якщо скинули з себе людину старозаповітну з її вчинками і зодягнулися в нову, що відновлюється для пізнання за образом Творителя її, де нема ні елліна, ні іудея, обрізання і необрізання, варвара, скіфа, раба, вільного, – але все і в усьому Христос" [Колос., III, 9–11], означають заклик порвати з усіма звичайними цінностями людського життя: сім'єю, родом і державою заради "потреб душі", тобто власної особистості, яка створена за образом і подобою Божою. Християнин – це перш за все особистість – Гай або Луцій, – а вже потім громадянин, батько, чоловік.

Безпосереднім чином така світоглядна позиція вдарила по муніципальному самоврядуванню – одній з підвалин імперії. Справа в тому, що міські курії складались з представників середніх верств населення, і розповсюдження християнства в III ст. підірвало їх участь в громадянському житті, – як твердив ранньохристиянський письменник Тертулліан (бл. 160 – після 200): "Для нас немає справ більш чужих, ніж державні" [цит. за: 7, с. 726]. На одному з християнських соборів було заборонено християнинові "служити світові" – займати посади в муніципалітетах. Причина полягала в тому, що муніципальна служба була нерозривно зв'язана з принесенням жертв – тобто, з точки зору християнства, "язичництвом". Щоб залишитись християнином, тобто особистістю, яка є "образом і подобою Божою", людина була змушена відмовитись від політеїзму ("язичництва"), тобто – від звання і позиції громадянина полісу [6, с. 44–47]. Таким чином, "потреби душі" – перенесення центру ваги з суспільства на особистість – привели до загибелі найдосконалішу державу Стародавнього світу.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4 Т. – М., 1983. – Т.4.
2. Arystoteles. Metafizyka. – Warszawa, 1983.
3. Антология мировой философии: В 4 Т. – М., 1969. – Т.1, Ч.1.
4. Руссо Ж.Ж. Эмиль, или О воспитании // Руссо Ж.Ж. Педагогические сочинения. – М., 1981. – Т.1.
5. Дигесты Юстиниана. – М., 1984.;
6. Фюстель де Куланж Н.Д. История общественного строя древней Франции. – СПб., 1904. – Т.2.
7. Аверинцев С. Христианство // Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. Аверинцев, Э. Араб-Оглы, Л. Ильичев и др. – М., 1989.

Oleksandr Shama

THE ANTIQUE POLICY, CHRISTIANITY AND FALLING OF THE WESTERN ROMAN EMPIRE

The antique policy, one of which forms was also Roman empire, was based on a principle of a collectivism which, among other, demanded renunciation by the citizen of personal interests for the benefit of the state and his obligatory participation in state affairs and religious cults. The Christianity, having forbidden to the followers to serve empire and to send pagan cults (including from reasons "rescue of soul"), has undermined the bases of the antique policy, that, eventually, has brought the Western Roman empire to ruin.